

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІДДІЛ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
БІЛОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ ЗАКЛАД
БІЛОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
«ЦЕНТР ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ»

Тетяна ЧУМАЧЕНКО

ПОДОРОЖУЄМО СУМЩИНОЮ

Адаптована навчальна програма з позашкільної освіти
туристсько-краєзнавчого напрямку

основний рівень

1 рік навчання

Білопілля 2024

*Схвалено педагогічною радою Комунального позашкільного закладу
Білопільської міської ради «Центр дитячої та юнацької творчості»,*

протокол № 05/24 від 30.08.2024

Адаптована програма керівником гуртка Комунального позашкільного закладу Білопільської міської ради «Центр дитячої та юнацької творчості» Чумаченко Тетяною Олександрівною з навчальної програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку гуртка «Подорожуємо Сумщиною», 1 рік навчання (укладач: Пархоменко Ірина Володимирівна, доктор філософії, методист туристсько-краєзнавчого відділу Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю), погоджено протоколом засідання вченої ради Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти від 26.05.2022 №4, затверджено наказом Департаменту освіти і науки Сумської облдержадміністрації від 07.06.2022 №142-ОД.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Вивчення рідного краю, туризм та екскурсії є ефективними засобом виховання дітей та учнівської молоді. Саме краєзнавство і туризм дають виняткову можливість на власні очі побачити красу рідної землі, ознайомитися з історією, культурою, традиціями свого народу, загартуватись як фізично, так і морально. Знання свого краю – невід’ємна частина духовності дитини, важливий засіб забезпечення нерозривного зв’язку минулого нашого краю з вітчизняною і світовою історією.

Новизною програми «Подорожуємо Сумщиною» є розроблення змісту освітнього процесу в гуртку, що базується на інтегрованому підході до його організації. Навчальну програму розроблено з урахуванням принципів послідовності, наступності, творчого підходу, цілісності змісту освітнього процесу, відповідності віковим можливостям та рівню підготовки, цілеспрямованості та мотивації навчання, зв’язку теорії з практикою і життям.

Зміст програми враховує вимоги щодо організації навчання за інтегрованим курсом: ступінь спорідненості понять з історичного, етнографічного, географічного, літературного краєзнавства; оптимальне співвідношення між обсягами навчального матеріалу з цих дисциплін; відповідність змісту програми сучасності; доступність навчального матеріалу вихованцям зазначеної вікової категорії.

Створення навчальної програми обумовлюється необхідністю залучення дітей та учнівської молоді до навчально-творчої діяльності, популяризації краєзнавчих досліджень, залучення до національної культурної спадщини, сприяння формуванню у вихованців почуття відповідальності за збереження духовних багатств. Змістом програми передбачається розширене й поглиблене ознайомлення вихованців із природними, історико-культурними, етнографічними особливостями рідного краю за визначеним напрямом, формування умінь і навичок виконання творчих робіт та проєктів.

Програма «Подорожуємо Сумщиною» розроблена з урахуванням положень законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту» та відповідно до Положення про позашкільний навчальний заклад, Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах, Типових навчальних планів для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах, методичних вимог щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти (лист МОН України ІТіЗО від 05.06.2013 р. № 14.1/10-1685).

Специфіка навчальної програми полягає в забезпеченні навчання за різними напрямками краєзнавчої діяльності. Програма створена за блочним принципом, що передбачає розподіл навчального матеріалу на самостійні структурні одиниці – блоки, дає можливість заміни одного змістового блоку (розділу або теми) іншим в залежності від наявних організаційно-методичних умов, запитів вихованців. Програма передбачає теоретичні, практичні заняття та модульний контроль. Теоретичний матеріал пов’язується з темами практичних робіт відповідно до тематичного плану.

Тематичний план програми включає 6 блоків: краєзнавча та туристична підготовка, географічне, етнографічне, історичне, літературне краєзнавство та проектна діяльність.

Мета навчальної програми полягає у формуванні базових компетентностей особистості у процесі пізнавально-творчої діяльності за туристсько-краєзнавчим напрямом.

Відповідно до мети основні *завдання* програми полягають у формуванні таких компетентностей:

- *пізнавальної*: поглиблення знань вихованців за туристсько-краєзнавчим напрямом позашкільної освіти;
- *практичної*: формування вмінь і навичок щодо краєзнавчої, туристичної підготовки в процесі навчально-творчої діяльності;
- *творчої*: розвиток творчих здібностей вихованців у процесі розв’язання завдань проектної діяльності;
- *соціальної*: виховання національно-патріотичної свідомості; формування навичок здорового способу життя, активної громадянської позиції, забезпечення особистісного зростання.

Навчальна програма розрахована на один рік навчання для гуртка основного навчального рівня (108 год на рік, 3 год на тиждень). Навчальна програма спрямована на вихованців середнього шкільного віку.

Робота за програмою спрямована орієнтована на ознайомлення з географічними, історичними, етнографічними, літературними особливостями рідного краю; туристською та краєзнавчою підготовкою, проектною діяльністю.

Робота гуртка за програмою планується таким чином, щоб теоретичний матеріал поєднувався із самостійною роботою над літературою, виконанням практичних творчих завдань, проведенням спостережень, а набуті знання вихованці могли б використовувати під час проведення масових заходів. У навчальному процесі особлива увага приділяється дотриманню правил техніки безпеки.

Навчальна програма передбачає використання змішаної форми роботи (очну та дистанційну), інтерактивних технологій навчання, індивідуальної та групової роботи, методу проєктів, що надає можливість кожному вихованцю виявити свої здібності, брати активну участь у навчально-творчій діяльності в гуртку.

Основним напрямом виховної роботи є проведення тематичних свят, пізнавально-розважальних програм, вікторин, конкурсів, творчих проєктів.

Формами контролю за результативністю навчання є поточні модульні контролю та підсумкове заняття.

Основний рівень, перший рік навчання

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Назва розділу, теми	Кількість годин		
		Усього	У тому числі	
			теоре-тич-них	прак-тич-них
1	2	3	4	5
1.	РОЗДІЛ І. Краєзнавча підготовка	12	12	0
1.1.	Туризм і краєзнавство	3	3	-
1.2.	Туристсько-краєзнавчі можливості України	3	3	-
1.3.	Правила проведення туристських подорожей з учнівською молоддю	3	3	-
1.4.	Туристсько-краєзнавчі заходи для учнівської молоді	3	3	-
2.	РОЗДІЛ ІІ. Історичне краєзнавство	21	12	9
2.1.	Історичні джерела	3	3	-
2.2.	Історія рідного краю	3	3	-
2.3.	Пам'ятки історії та архітектури	6	3	3
2.4.	Розвиток культури, науки, мистецтва, освіти	6	3	3
2.5.	Екскурсійна діяльність	3	-	3
3.	РОЗДІЛ ІІІ. Етнографічне краєзнавство	24	12	12
3.1.	Етнографічні групи та райони України	3	3	-
3.2.	Цикли календарних народних свят	6	3	3
3.3.	Народні промисли та ремесла рідного краю	6	3	3
3.4.	Побут та житло українців	6	3	3
3.5.	Українські дитячі ігри та забави	3	-	3
4.	РОЗДІЛ ІV. Літературне краєзнавство	21	15	6
4.1.	Історія виникнення літературної творчості	3	3	-
4.2.	Народний фольклор	6	3	3
4.3.	Українська народна пісенна творчість	3	3	-
4.4.	Художня література та історія рідного краю	3	3	-
4.5.	Видатні постаті рідного краю в літературі та фольклорі	6	3	3
5.	РОЗДІЛ V. Географічне краєзнавство	12	12	-
5.1.	Географічні особливості рідного краю	3	3	-

5.2.	Рослинний і тваринний світ свого краю	3	3	-
5.3.	Господарство рідного краю	3	3	-
5.4.	Охорона навколишнього природного середовища	3	3	-
6.	РОЗДІЛ VI. Туристична підготовка	15	-	15
6.1.	Фізична підготовка туриста	3	-	3
6.2.	Правила санітарії та гігієни. Долікарська медична допомога	3	-	3
6.3.	Туристське спорядження	3	-	3
6.4.	Туристський побут	3	-	3
6.5.	Літні експедиції. Звіт про експедиція	3	-	3
7.	Підсумок	3	-	3
	РАЗОМ:	108	63	45

РОЗДІЛ I. КРАЄЗНАВЧА ПІДГОТОВКА (12 год)

1.1. Туризм і краєзнавство (3 год)

Теоретична частина. Історія розвитку туризму та краєзнавства. Види краєзнавства і краєзнавчих досліджень. Зміст і завдання роботи гуртка, особливості роботи гуртка.

1.2. Туристсько-краєзнавчі можливості України (3 год)

Теоретична частина. Зручність та вигідність географічного положення України. Транспортний зв'язок. Межі рідного краю. Кордони України.

Робота з картою «Різноманітність фауни і флори». Складання схем туристичних маршрутів «Історико-культурна спадщина».

1.3. Правила проведення туристських подорожей з учнівською молоддю (3 год)

Теоретична частина. Права та обов'язки учасників туристсько-краєзнавчих подорожей. Забезпечення безпечних умов проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України.

Дидактична гра «Ми плануємо похід». Практична робота «Про безпеку треба дбати».

1.4. Туристсько-краєзнавчі заходи для учнівської молоді (3 год)

Теоретична частина. Положення та Умови проведення заходів для туристів-краєзнавців. Організація туристсько-краєзнавчих змагань. Конференції для учнівської молоді.

Формування експедиційного загону. Проект «Календар нашого гуртка». Екскурсія до народного музею історії альпінізму. Участь у туристсько-краєзнавчих заходах для учнівської молоді.

РОЗДІЛ II ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО (21 год)

2.1. Історичні джерела (3 год)

Теоретична частина. Предмет історичного краєзнавства. Речові джерела. Археологічні матеріали. Образотворчі джерела, фотографії, листівки. Усні джерела. Сучасні джерела історичного краєзнавства.

2.2. Історія рідного краю (3 год)

Теоретична частина. Краєзнавчі можливості Сумщини. Періоди історичного розвитку регіону.

Тревел-квест «Край пригод». Kahoot «Історичні постаті Сумщини».

2.3. Пам'ятки історії та архітектури (6 год)

Теоретична частина. Пам'ятки історії, культури та архітектури. Види пам'ятників. Державний облік пам'ятників, порядок і умови їх використання

Практична частина. Екскурсія до Сумського обласного краєзнавчого музею. Пішохідна екскурсія «Суми – музей під відкритим небом».

2.4. Розвиток культури, науки, освіти (6 год)

Теоретична частина. Заклади науки, культури, освіти Сумщини. Видатні діячі української науки, культури, освіти – вихідці з нашого краю.

Практична частина. Екскурсія до Сумського художнього музею імені Никанора Онацького. Практична робота у Сумській міській галереї.

2.5. Екскурсійна діяльність (3 год)

Практична частина. Quiz «Що ми знаємо про екскурсії?». Пішохідна екскурсія «Сумина фортеця». Експедиційна поїздка.

РОЗДІЛ III

ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО (24 год)

3.1. Етнографічні групи та райони України (3 год)

Теоретична частина. Предмет етнографії як науки. Чисельність і географічне розміщення українців. Історико-географічне районування України. Етнографічні групи українського народу.

Kahoot! «Етнографічне розмаїття України». Екскурсія до музею «Причал Одісея».

3.2. Цикли календарних народних свят (6 год)

Теоретична частина. Цикли календарних свят (зимові, весняні, літні, осінні). Традиції святкування народних свят на Сумщині. Усна народна творчість за народним календарем.

Практична частина. Розучування та театралізована постановка народних свят. Дослідження звичаїв, обрядів рідного краю.

3.3. Народні промисли та ремесла рідного краю (6 год)

Теоретична частина. Матеріальна культура регіону. Види народних ремесел та художніх промислів.

Практична частина. Екскурсія до обласного зразкового музею туризму та краєзнавства. Робота над проектом «Народні промисли та ремесла рідного краю»

3.4. Побут та житло українців (6 год)

Теоретична частина. Особливості садиби, житла українців, громадських будівель. Внутрішнє обладнання української хати, зовнішнє оформлення сьогодні та колись. Народний одяг українців.

Практична частина. Вивчення плану подвір'я. Складання схеми розташування споруд на подвір'ї. Ознайомлення з прикладами народного вбрання, найдавнішими народними інструментами.

3.5. Українські дитячі ігри та забави (3 год)

Практична частина. Ігри, танці та розваги. Дитячі народні іграшки. Дитячий фольклор. Квест «Народні забави українців». Інсценізація народної казки.

РОЗДІЛ IV

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО (21 год)

4.1. Історія виникнення літературної творчості. (3 год)

Теоретична частина. Історія та передумови виникнення літературно-художньої творчості людини в прадавні часи. Найдавніші мотиви легенд і міфів. Вивчення духовного та творчого надбання стародавніх народів. Екскурсія до Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки.

4.2. Народний фольклор. (6 год)

Теоретична частина. Жанри фольклору. Героїчний епос. Історична пісня. Бувальщина. Казка. Обрядові пісні. Фольклор і народна мораль.

Практична частина. Перегляд навчального відео з українського фольклору. Прослуховування аудіозаписів українського фольклору. Збирання фольклору рідного краю.

4.3. Українська народна пісенна творчість (3 год)

Теоретична частина. Думи. Козацькі пісні. Чумацькі пісні. Стрілецькі пісні. Коломийка. Лірична народна пісня. Оцінка історичних подій в народній пісенній творчості.

Вивчення зразків української народної пісенної творчості. Проведення літературних вечорів, меморіальних вечорів тощо.

4.4. Художня література та історія рідного краю (3 год)

Теоретична частина. Класична література та фольклор. Літературно-художній твір як історичний документ епохи. Твори художньої літератури про рідний край.

Складання екскурсійної легенди за допомогою літературних творів. Складання літературної карти рідного краю.

4.5. Видатні постаті рідного краю в літературі та фольклорі (6 год)

Теоретична частина. Місця пов'язані з видатними посталями рідного краю. Художні, документальні та фольклорні твори про життя та діяльність видатних людей рідного краю.

Практична частина. Походи та екскурсії місцями життя і творчої діяльності письменників. Використання літературного твору як путівника.

РОЗДІЛ V.

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО (12 год)

5.1. Географічні особливості рідного краю (3 год)

Теоретична частина. Фізико-географічна та економічна характеристика краю: географічне положення, рельєф, клімат, ґрунти, рослинний і тваринний

світ, гідрологічна сітка, корисні копалини та їх значення в господарстві краю. Довідники, путівники, посібники та інша література по рідному краю.

Робота з картографічним матеріалом, путівниками, посібниками. Розробка екскурсійного маршруту рідним краєм.

5.2. Рослинний і тваринний світ краю (3 год)

Загальна характеристика рослинності краю, її змін у часі, види рослин, чинники поширення. Тваринний світ краю: видова різноманітність та чисельність, поширення, їхні зміни в часі.

Практична робота «Флора і фауна Сумщини». Дидактична гра «Червона книга».

5.3. Господарство рідного краю (3 год)

Теоретична частина. Історичні та географічні умови виникнення промисловості, сільського господарства, транспорту краю. Спеціалізація господарства району, перспективи розвитку. Зв'язок різних галузей господарства району.

Складання історичної довідки про господарство рідного краю. Екскурсія до підприємства.

5.4. Охорона навколишнього природного середовища (3 год)

Теоретична частина. Форми охорони природи – державна, громадська, індивідуальна. Роль юних туристів-краєзнавців в охороні навколишнього середовища. Заповідники та заказники як форма збереження окремих ділянок незайманої природи для наукових досліджень.

Дебати «Охорона природи – справа всіх людей планети». Екологічна гра «Стежка добра».

РОЗДІЛ VI.

ТУРИСТИЧНА ПІДГОТОВКА (15 год)

6.1. Фізична підготовка (3 год)

Практична частина. Ранкова гімнастика - один з факторів фізичної підготовки юних туристів-краєзнавців. Час, умови і місце проведення ранкової гімнастики.

Розучування кількох комплексів ранкової гімнастики та техніки оздоровчого бігу. Фізичні вправи. Гігієна фізичних вправ.

6.2. Правила санітарії та гігієни. Долікарська медична допомога (3 год)

Практична частина. Правила особистої гігієни. Гігієна харчування. Профілактика захворювань і травмувань під час подорожі. Похідна аптечка.

Накладання пов'язок, шин при різних типах переломів, вивихів, розтягів, забиттів тощо. Транспортування потерпілого.

6.3. Туристське спорядження (3 год)

Теоретична частина. Загальні вимоги до спорядження (маса, надійність, компактність, естетичність, відповідність призначенню). Групове, індивідуальне, спеціальне та саморобне спорядження.

Практична частина. Підготовка, огляд та ремонт спорядження. Укладка рюкзака. Формування особистого, групового та харчового вирядів.

6.4. Туристський побут (3 год)

Теоретична частина. Улаштування місць привалів і ночівель, охорона природного середовища. Заготівля дров. Типи вогнищ.

Встановлення наметів. Улаштування місця для вогнища. Розпалювання вогнищ різного типу. Приготування їжі в польових умовах.

6.5. Літні експедиції. Звіт про експедицію (3 год)

Практична частина. Мета та завдання експедиції. Вивчення району експедиції. Методи збирання краєзнавчих матеріалів. Польовий зошит та польовий щоденник, вимоги до їх ведення, запитальники. Звіт про експедицію.

Розподіл обов'язків між членами групи. Робота з картографічним матеріалом з метою розробки маршруту експедиції. Складання кошторису та матеріальне забезпечення експедиції.

Підсумок (3 год)

Практична частина. Підбиття підсумків роботи гуртка за навчальний рік. Нагородження вихованців за творчі досягнення.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні поняття географічного, історичного, етнографічного та літературного краєзнавства;
- основні історичні, археологічні, культурні та природні пам'ятки рідного краю;
- туристсько-краєзнавчі можливості Сумщини;
- фізико-географічні особливості рідного краю;
- літературу з різних напрямів краєзнавства;
- кіно-фотодокументи та інші джерела про історію рідного краю;
- умовні знаки різних типів карт;
- твори усної народної творчості рідного краю;
- правила проведення навчальних занять, екскурсій та подорожей;
- особливості організації туристичних походів;
- основні види краєзнавчих спостережень та обладнання, які при цьому застосовуються;
- особливості проєктної діяльності;
- основні вимоги до звіту про краєзнавчу експедицію;

- порядок надання першої долікарської допомоги.

Вихованці мають вміти та застосовувати:

- працювати з краєзнавчою та спеціальною літературою в архівах та бібліотеках;
- працювати з письмовими, документальними джерелами та археологічними пам'ятками в архіві та музеї;
- класифікувати джерела краєзнавства;
- збирати, обробляти та вивчати етнографічні та фольклорні матеріали;
- описувати історико-культурні пам'ятки;
- характеризувати рослинний та тваринний світ;
- давати загальну характеристику господарства рідного краю;
- характеризувати матеріальну та духовну культуру рідного краю;
- розробляти анкети та запитальники;
- систематизувати зібраний краєзнавчий матеріал;
- оформляти звіт про краєзнавчу експедицію, виступати з доповідями, рефератами, пропагувати роботу гуртка;
- орієнтуватися на місцевості за допомогою карти та компасу;
- в'язати вузли, які застосовуються в туристських походах та в змаганнях;
- встановлювати намети, розпалювати вогнище;
- скласти меню для туристського походу;
- надавати першу долікарську допомогу при травмах;
- працювати в команді;
- оцінювати власні досягнення та досягнення інших гуртківців.

У вихованців мають бути сформовані наступні компетентності:

- *пізнавальна*: поглиблення знань вихованців з етнографічного, історичного, літературного та географічного краєзнавства, краєзнавчої та туристичної

підготовки, проєктної діяльності;

- *практична*: формування вмінь і навичок щодо роботи з визначення джерел інформації, складання анкет, запитальників для бесід під час проведення краєзнавчих досліджень, орієнтування на місцевості за допомогою карт, проведення екскурсій та експедицій рідним краєм, реалізація краєзнавчих досліджень тощо;
- *творча*: реалізація творчих завдань за різними напрямками краєзнавства, розробка та захист власних проєктних ініціатив;
- *соціальна*: виховання патріотично налаштованої, соціально відповідальної, здорової та всебічно розвиненої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія літератури Сумщини / упоряд. та передмова О. П. Столбін. Суми : Слобожанщина. 1995. 234 с.
2. Астахова О. В. Свята та побут Слобожанщини : альбом / О. В. Астахова. Харків : Колорит. 2004. 125 с.
3. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство : навч. посіб. / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська Київ : Альтерпрес. 2012. 144 с.
4. Васіна З. Український літопис вбрання : книга-альбом. Т.2. XIII – початок XX ст. Київ : Мистецтво. 2006. 448 с.
5. Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг. 1993. 590 с.
6. Герасименко Н. П., Манукало В. О. Методика польових фізико-географічних досліджень : посібник. Київ. 1993. 42 с.
7. Данилюк А. Г. Давня архітектура українського села. Київ : Техніка. 2008. 256 с.
8. Децик Р. А. Музей – історичний скарб народу : метод. посіб. / Р. А. Децик. Ужгород : Гражда. 2007. 100 с.
9. Етнонаціональні процеси в Україні : історія та сучасність. Київ. 2001. 424 с.
10. Іванущенко Г. М. Сумчани в боротьбі за волю (10 біографій). Київ : Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи. 2015. 192 с.
11. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій. Ч. 2 / В. Є. Голубко, А. В. Середяк, Р. Я. Геніга. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2011. 305 с.
12. Кондратович О. П. Українські звичай : Народини. Коса ж моя... Луцьк. 2007. 240 с.
13. Корнєєв В. П. Технології в навчанні географії. Харків : Основа. 2004. 106 с.
14. Корнющенко І. Крізь призму століть. Легенди, перекази та бувальщини Сумщини. Суми : Козацький Вал. 1999. 123 с.
15. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Київ : Балтія-Друк. 2008. 160 с.
16. Костриця М. Шкільна краєзнавчо-туристська робота / М. Костриця, В. Обозний К., 1995. 165 с.
17. Кривопустов С. М., Скриль І. А. Методичні поради організаторам змагань юних туристів-краєзнавців з екологічного та географічного краєзнавства. Харків : облСЮТур. 2003. 56 с.
18. Лозко Г. С. Українське народознавство. Тернопіль : Мандрівець. 2014. 512 с.
19. Методичні рекомендації з питань провадження екскурсійної діяльності / Н. Гасюк, М. Головатий, Р. Красій, В. Передерко. Івано-Франківськ. 2009. 49 с.
20. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство : навчальний посібник. Київ : ФОП Кравченко. 175 с.

21. Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в контексті завдань нової української школи : методичний посібник / за заг. ред. Л. В. Тихенко. Суми : ФОП Корощенко О. М. 2018. 249 с.
22. Основи краєзнавства : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реєнта. Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна. 2016. 276 с.
23. Основи краєзнавства : підруч. для студентів ВНЗ / за заг. ред. О. П. Реєнта. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2016. 275 с.
24. Основи музеєзнавства : навчально-методичний посібник / О.О. Салата. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2015. 164 с.
25. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес. 2003. 352 с.
26. Петронівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання. 2006. 575 с.
27. Програми з позашкільної освіти : туристсько-краєзнавчий напрям (випуск 1) / Д. О. Бондарчук, О. С. Бондарчук, Є. В. Копилець та ін. Київ : 2018. 184 с.
28. Рутинський М. Й. Музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання. 2008. 160 с.
29. Сало І. В. Сумщина : від Київської Русі до сьогодення : нариси. Суми : Козацький вал. 2003. 232 с.
30. Сало І. В. Сумщина: від Київської Русі до сьогодення.
31. Сумський краєзнавчий збірник / упор. О. М. Корнієнко, В. О. Артюх. Суми : Мрія. 2016. 406 с.
32. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття. Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ : 2000. 270 с.
33. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури : Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ : Рідний край. 1994. 107 с.
34. Українське народознавство / за ред. С.П. Павлюка. Львів. 1994. 608 с.